

ПІСЛЯМОВА

За життя Шекспіра „Макбет“ надрукований не був. Перша публікація трагедії—folio 1623 р. Текст цього видання, що відтворювався в folio 1632, 1663 років, у першому окремому виданні трагедії (1673 р.), таким чином, є основним джерелом наших уявлень про п'єсу. Видання 1623 р.,—на жаль, рясніє багатьма друкарськими помилками і дає текст „Макбета“ в надзвичайно перекрученому вигляді. Відсутність прижиттєвих публікацій п'єси не дає змоги точно визначити дату її написання. Проте, на підставі натяків на політичні події, яких багато є в „Макбеті“, і деяких інших даних можна, хоч і дуже приблизно, встановити хронологічні межі створення „Макбета“. Очевидно, це 1605—1606 рр. „Шотландський“ характер п'єси пояснюється тим, що п'єса писалась за часів царювання Якова І, сина Марії Стюарт, шотландської королеви. Нарешті, велика кількість фантастичних епізодів у „Макбеті“ пояснюється любов'ю до демонології Якова І, який навіть написав спеціальний трактат з цього питання. В п'єсі розкидано натяки на са-

мого Якова („подвійна держава“) — у своєму титулі він об'єднував титули короля Англії і Шотландії.

Якщо окремі пасажі в „Макбеті“ завдячують своїм походженням п'єсі Міддлтона „Відьми“, то, в свою чергу, в деяких п'єсах (наприклад, Марстона та ін.), що з'явилися уже в 1606 році, можна знайти запозичення з „Макбета“. Всі ці дані дозволяють віднести написання трагедії до названого вище року. Безперечно, п'єса створювалась в період найвищого розквіту генія Шекспіра. Майстерність композиції, ліпки характерів, надзвичайна сила трагізму і дуже глибока ідейність, що є справжньою духовною атмосферою твору, відзначають п'єсу „Макбет“ печаткою геніальності. Створення „Гамлета“ і „Короля Ліра“ лишилось позаду. Але досвід цих творів відбився і на „Макбеті“. Не зважаючи на всю різницю між ними, всі три твори спаяні нерозривно. Переоцінка життєвих цінностей, почата Гамлетом, продовжується Ліром і завершується Просперо в „Бурі“. Але й Макбету належить певна частка участі в цій критичній перевірці світу.

Сюжет трагедії був знайдений Шекспіром у „Хроніці Англії, Шотландії і Ірландії“ Голіншеда. Але душа трагедії, її думка — належать Шекспіру. Історія Макбета в тому вигляді, як вона розказана Голіншедом, є звичайним епізодом боротьби за престол, династичного розбрату, тимчасової перемоги узурпатора і остаточної перемоги

справедливого і законного короля. Дункан і Макбет у Голіншеда позбавлені конкретних, індивідуальних рис, це—застиглі маски доброго короля і жорстокого тирана. Голіншед підкреслює в Макбеті талант полководця (він розбиває заколотника Макдональда, війська норвежського короля Свена, датського короля Канута), мстливість і кровожерність. З другого боку, права Макбета на шотландський престол безперечні—він двоюрідний брат Дункана. Банко схарактеризований рисами, близькими до образу Макбета,—наприклад, він—співучасник вбивства короля Дункана.

Історія Голіншеда не має фантастичного забарвлення. Відьми Шекспіра названі в хроніці жителями стародавнього світу (elder world)—і, зрозуміло, сцен з Гекатою немає в хроніці (проте, навіряд чи вони взагалі написані Шекспіром). Ледве накреслено Голіншедом образ леді Макбет, „пламеневшей ненасытным желанием носить имя королевы“ („burning in unquenchable desire to beare the name of a Queene“). Послідовність подій у хроніці відповідає їх розгортанню у Шекспіра. Опис вбивства Дункана запозичений драматургом з другої частини хроніки Голіншеда (вбивство короля Дуффа Довальдом). Проте, не зважаючи на зовнішню близькість трагедії до її літературного першоджерела, Шекспір найменше виступає перед нами як інсценіровщик хронікальної розповіді. Навряд чи варто в межах даного короткого нарису спи-

нятись на розгляді відмін між п'есою і хронікою. Але зрозуміло, що, зберігши фабулу, Шекспір рішуче її переусвідомив, знайшов нову мотивацію вчинків дійових осіб, вдихнув життя в груди мертвих героїв і перевів увагу з подій зовнішніх на внутрішні. З кривавої династичної хроніки виникла одна з найглибших психологічних трагедій.

Звернемось же до п'еси і спробуємо встановити закономірності її побудови. „Макбет“ — одна з найбільш стислих і бурхливих п'ес Шекспіра. Вона майже вдвое коротша від „Гамлета“. Риторика, кохання словом у „Макбеті“ помітні дуже мало. Дія нестримно і неминуче прямує до фатальної розв'язки. „Макбет“, як і „Король Лір“, насичений кров'ю і жахом. Це — найпохмуріша п'еса Шекспіра.

Дія „Макбета“ відноситься до середини XI століття. Гуманізм великого драматурга яскраво позначився на його активній ненависті до феодалізму. Найвища цінність життя — людина (а це — кінцевий філософський висновок драматургії Шекспіра), — звідси войовниче заперечення ним усієї системи феодальних відносин. Шекспір аж ніяк не був співцем абстрактної людини. Його героями є люди, розкриті в єдності соціальних і психологічних рис. І таким є, насамперед, Макбет. Образ його драматург дав у розвитку. Це не природжений злочинець, не людина, народжена з схильністю до тиранії і жорстокості. Макбет — чесний солдат, сила і розум

якого—в його мечі. Він безмежно мужній і хоробрий. Така в нього і репутація. Варто прислухатись до епітетів, якими наділяють Макбета в першій дії трагедії: „brave Macbeth,—well he deserves that name, Disdaining fortune“—Макбета не дарма хоробрим звуть, „зневажив долю він“; „Valour's minion“—„коханець доблесті“. Дункан називає Макбета „Worthy gentleman“—„Достойний рицар“. Роський тан, описуючи поєдинок героя з норвежським королем, говорить про Макбета: „Bellona's bridegroom“—„Белони наречений“. Всі епітети, що характеризують головного героя трагедії, єдині своїм значенням. Подвиги відважного тана є експозицією його характеру.

Пророцтва відьом падають на чудово розпушений ґрунт—душу Макбета. Перші їх слова змушують Макбета насторожитись. Він жадібно слухає їх віщування. Те, в чому він сам собі не насмілювався признатись, сказано і вже починає здійснюватись (кавдорське танство). Королівська влада із мрії стає майже реальністю. Шлях до неї лежить через вбивство. Думка про злочин жахає Макбета:

Думки, де вбивство ще в уяві тільки,
Струсили всю істоту, сили слабнуть
Від здогадів...

Потрібний поштовх ззовні, щоб Макбет призвичаївся до цієї думки, щоб він відчув існування Дункана як перешкоду на своєму шляху і прийшов

до висновку про необхідність вбивства. Але було б надто прямолінійно, надто безпосередньо зразу ж після зустрічі з відьмами приводити Макбета в Інвернес до дружини. Для того щоб сміливий воїн став убивцею, він має пройти довгий шлях. Убивство не може легко увійти в свідомість—і Шекспір у четвертій картині першого акту приводить Макбета до Дункана. Честолюбність, розпалена пророцтвом відьом, дістає нову поживу: король робить своїм спадкоємцем старшого сина—Малькольма. Ще одна перепона стає на шляху Макбета.

Принц Кемберлендський! Ось він, той поріг,
Де впав би я, коли б зійти не зміг.

І якщо наприкінці попередньої сцени Макбет боявся навіть і думати про вбивство, то зараз він думає про інше:

О світло зір! Ти променів не лий
На темний, на глибокий замір мій,
Мруж око над рукою! Бо страшні
Діла руки судилися мені.

Злочин став засобом усунути „поріг“, нетерпіння прийшло на зміну огиді до вбивства. Атмосфера, в якій живе Макбет, „Белони наречений“, психологічно схиляє його на вбивство. Пророцтва „віщих сестер“—це голос долі. Чи може, чи повинен Макбет чинити опір її велінню? Відцентрована сила честолюбності захоплює героя на шлях злочину. І коли він внутрішньо, теоретично усвідомлює,

мив мниму необхідність цього злочину, Шекспір переносить дію в замок Макбета. Тут вбивство повинно відбутись—і відбутись неминуче.

Нелегко прийшов Макбет до вбивства. Ми знали, що він хоробрий, а леді про нього каже: „Милосердя молоком ти надто повний“ („milk of human kindness“), і що він, хоч і має честолюбність, але позбавлений „злови“ (illness). Леді Макбет доповнює свого чоловіка. Вона додає йому рішучості, активізує його волю до злочину. Дуже характерним є діалог подружжя (I, 6):

Макбет

Дункан приїде в ніч.

Леді Макбет

Коли ж від'їде?

Вона читає думки Макбета, як це робили і три відьми. Все найкраще в Макбеті скероване проти вбивства. Він намагається пробудити заснуле сумління спогадом про те, яким добрим і милосердним є Дункан, та коли Макбет робить останню спробу втриматись на дорозі честі, приходять леді Макбет, приносячи з собою рішучість.

Остання сцена першого акту—фінальний акорд, який завершує душевні вагання героя. Страшна сцена вбивства—одна з кращих і найпатетичніших у Шекспіра—починає новий етап душевного життя Макбета і леді Макбет. Це душевна кульмінація

обох героїв. І обидва вони, хоч і по-різному, падають жертвами свого злочину. Вчинений злочин знищує все людське в душі Макбета. На місце втраченого стає холодна недовіра до людей, тупа і непотрібна жорстокість, необхідність іти на нові злочини, щоб захистити вкрадений престол. Чим болісніші муки сумління, тим жорстокішим і нещаднішим стає Макбет. І якщо раніше він міг пишатись „золотим судженням“ („golden opinions“) народу про нього, то тепер ненависть до злого тирана змінила колишню повагу до хороброго воїна. Леді Макбет, яка весь час напружувала всю свою волю, не витримала нелюдського напруження—і душа її надломилась.

Критики, які закидали Шекспіру непослідовність (були такі дотепні критики!) і, зокрема, те, що він дав леді Макбет чоловічий характер, а самому Макбету—жіночу слабу волю, очевидно, не уважно прочитали п'єсу. Виконавши свою місію і полігши її жертвою, леді Макбет зникає з трагедії. Божевілля приходить до героїні перед смертю, Макбет цільніший, міцніший від своєї дружини. Він не падає під тягарем мук сумління, але приходить на кінець п'єси внутрішньо спустошеним і мертвим. Влада, до якої він так уперто прагнув, як виявилось, була привидом, перший злочин—початком довгого ланцюга інших злочинів. Філософія Макбета, який розлучається з життям, глибоко песимістична і безнадійна:

„Вгасни, недогарку!
Життя — рухлива тінь, актор нікчемний.
Годину чваниться, горить на сцені—
І край... оповідання ідіота
Палке та голосне, але нічого
Не значуще.

Основний зміст трагедії — в філософському плані — проблема державної влади. Тиранія неминуче тягне за собою загибель тирана. Тільки та влада законна, яка спирається на споконвічні сподівання народу і відповідає його вимогам. Чому неминуче приходить кінець Макбета? На це дає відповідь весь розвиток трагедії:

Щоранку
Нових удів, нових сиріт ридання
В обличчя неба б'ють, і стугонить
Воно, немов з Шотландією разом
Горюючи...

Макбет гине, бо океан народного гніву підмиває підніжжя його трону. Не божественна помста карає його, але людська.

В самому собі несе Макбет свою загибель. Злочин неминуче тягне за собою і кару. Якщо Гамлета непокоїли посмертні сні, то Макбета більше тривожить поцюстороння відповідальність за злочин.

Питання про фантастичний елемент у трагедії неодноразово було предметом дослідження. Власне, байдуже, чи вірив Шекспір в існування відьом чи ні (очевидно, вірив). Фантастичне має в мистецтві таке ж право на існування, як і реальне, бо воно

покликане розкрити дійсність. Для чого потрібні в „Макбеті“ відьми? Коли б їх бачив тільки Макбет, ми могли б сказати, що це—втілення його помислів, реалізація прихованих його прагнень. Але відьом бачить також і Банко і, нарешті, вони з'являються й тоді, коли на сцені немає нікого з дійових осіб. І все таки відьми існують тільки тому, що живе честолюбність в душі Макбета. Відьом зустрічають Банко і Макбет. Банко вважає їх лиховісними старухами і не надає їх пророцтвам ніякого значення. Макбет же чує в їх словах те, що досі приховано звучало в його душі. І тому віднині вони з'являються лише йому одному, бо інакше він з самого початку був би вже візюнером.

Скупо, але дуже виразно створює Шекспір колорит епохи, жорстокі звичаї, передає згущену і похмуру атмосферу. Макбет—центральна фігура трагедії. Йому не протистоїть антагоніст (Юлій Цезар—Брут, Яго—Отелло)—і це зрозуміло, бо хто б не був противником Макбета—Макбет неминуче загине, бо він самотній, а проти нього—весь народ, вся країна.

В грозу і бурю починається трагедія, в огні і битві вона завершується. П'єса насичена грозовою атмосферою. Відповідно до загальної трагедійної настроєності твору, елементи юмору звучать дуже слабо. Єдина комічна сцена покликана ще більше відтінити безвихідну похмурість трагедії (Д. II, 3).

В драматургічному відношенні Макбет побудований дуже міцно. Якщо перший акт завершує експозицію образів і ситуацій, починаючи розвиток дії, то другий акт приносить кульмінацію і поворот. Третій і четвертий акти—рух дії по новому руслу, а п'ятий акт—катастрофа і розв'язка.

Для втілення на театрі трагедія становить величезні труднощі. Шекспір часто показує своїх героїв уже на початку в останній межі напруження духовної енергії. Якщо кульмінації досягнуто на першому етапі, як же йти далі? Чи не буде спадати драматичне напруження у фіналі? Сценічна історія Макбета менш блискуча і має значно менше перемог, ніж історія втілення інших п'єс Шекспіра.

Вперше п'єса була представлена на сцені в 1611 році, як це видно з щоденника Сімона Формана. Н. Стороженко відзначає: „В описі цьому заслуговують на увагу дві деталі: поперше, після вбивства Дункана ні Макбет, ні леді Макбет ніяк не можуть змити кров з своїх рук, що дуже непокоїть їх, і подруге—тоді як Макбет піднімає тост за Банко, тінь останнього сідає ззаду на стілець, приготовлений для Макбета. Коли ж Макбет раптом повертається і хоче зайняти своє місце, тінь дивиться просто у вічі йому“¹.

Більше ніяких відомостей про постановки п'єси за життя драматурга ми не маємо. 1648-1649 рік

¹ Н. Стороженко. Опыты изучения Шекспира.

приносить перемогу пуританам і театр перестає існувати. В епоху Реставрації замість оригінального Шекспіра на сцені починають ставити переробки його творів, зроблені Девенантом, Драйденом, Тетом і багатьма іншими. Народний художник стає неприйнятним для придворних кіл і його починають підстригати під гребінку класицизму. Трагедії перетворюються в пасторалі, в яких дається багато музики і дивертисментних номерів.

В щоденнику Семюеля Пепіса (Samuel Pepis) ми читаємо під записом за 5/XI 1664 р.: „В герцогському театрі (To the Dukes house) дивився „Макбета“, дуже хорошу п'єсу (pretty good play), чудово поставлену“.

Дальші записи розкривають нам особливості цієї „чудової“ постановки:

„7/I 1667 р. в герцогському театрі ішов „Макбет“ — прекрасна п'єса, яка подобається всім, особливо завдяки дивертисментові (especially divertissement)“. Як можна судити на підставі наявних даних, переробка Макбета, виконана Девенантом, і постановка п'єси мали на меті надати трагедії характеру феєрії. Музика Метью Локка відповідала такій трактовці п'єси. І тільки виконання головної ролі Беттертоном розкривало задум Шекспіра. Традиції Беттертона перейняв Квін. Великий Гаррік вперше зіграв Макбета, очищеного від перекручень, в 1744 році. Як можна судити з свідчень сучасників, Гаррік в образі гламі-

ського тана відтіняв його ненажерну честолюбність і душевну спустошеність, що була результатом її перемоги.

Геніальна Сіддонс була кращою виконавицею ролі леді Макбет у XVIII столітті. Потім роль леді Макбет грала Аделаїда Рісторі, яка в своєму виконанні підкреслювала демонічні риси цього образу, екстатичність і одержимість. Найбільше їй вдавалась сцена вбивства і божевілья, коли леді Макбет повторює механічно всі рухи, якими вона закликала чоловіка до вбивства. Не зовсім вдало виконав роль Макбета Едмунд Кін. З англійських виконавців ролі Макбета треба назвати Макреді і Ірвінга, які зробили спробу реалістично витлумачити образ головного героя. Макбет входив в шекспірівський репертуар Росії і Сальвіні.

На російській сцені виконавцями головних ролей були А. І. Южин і Н. М. Єрмолова, а пізніше Ю. М. Юр'єв. На українській сцені „Макбет“ був поставлений в 1937 році в м. Сталіно народним артистом УРСР В. Васильком.

Неодноразово „Макбет“ покладався на музику. З опер можна назвати „Макбета“ французького композитора Іпполіта Шеллара (1827), написаного на лібретто Руже де Лілля, автора „Марсельєзи“. В 1847 році оперу „Макбет“ написав Д. Верді (лібретто Піаве). Композитор поставив перед собою завдання створити психологічну музикальну драму романтичного типу. Увертюри в опері немає, її

замінює невелика прелюдія, побудована на чергуванні похмурих і ліричних епізодів. В інтродукції проходять теми Макбета, леді Макбет і відьом. Три відьми перетворені в три хори відьом (для сильнішого враження). В опері помітне ще вагання між формами старої опери і новими завданнями, обумовленими драматургією Шекспіра.

Арія леді Макбет (I дія), що висловлює її зрілий уже намір вбити Дункана, має бравурний характер, нейтральний відносно дії. І навпаки, глибоким драматизмом пройнята картина вбивства. Верді майстерно передав похмуру, моторошну нічну сцену (крики сови, удар дзвону). Сцена бенкету і з'явлення привида Банко побудована на контрасті веселощів і жаху. Інтродукція вводить слухача в третій акт (сцена в печері, яка завершується сном Макбета). Могутній траурний марш закінчує оперу, в якій Верді зробив спробу утвердитись на позиціях шекспірівського реалізму.

З інших композиторів, які звертались до теми трагедії, треба назвати Ріхарда Штрауса, автора симфонічної поеми „Макбет“ (1890). Прекрасно схоплено композитором зловісний колорит трагедії. Музику до сцени в печері написав Н. Черепнін. Можна ще назвати музикальне оформлення трагедії Н. Вишнеградського і А. Гаука (спектакль Великого драматичного театру).

П'єса неодноразово перекладалась російською мовою: А. Ротшевим (СПБ. 1830, з німецького

перекладу Шіллера), Н. Вронченком (СПБ. 1837), Н. Кетчером, А. Кронебергом (М. 1862), Н. Ліхоніним, Ф. Устряловим, С. Юр'євим (М. 1884), А. Соколовським, А. Данилевським, П. Каншиним, С. Соловйовим, А. Радловою.

Українські переклади—К. Федьковича (з німецької), П. Куліша, С. Гусака (ненадрукований). Новий переклад Ю. Корецького, що його читач тепер дістає до рук, перевищує всі попередні українські переклади точністю відтворення оригіналу і поетичністю.